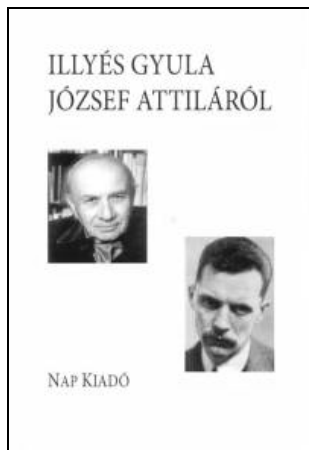

Görög sorstragédia

ILLYÉS GYULA JÓZSEF ATTILÁRÓL

Nap Kiadó
Budapest, 2006
168 oldal, 2688 Ft

Illyés Gyula 1930. november 15-én, szombaton a következőket írta naplójába: „Hatra a *Ptoe*-ban kell lennem, a Bartha Miklós Társaságból kivált »ifjak« (mind idősebb, mint én) tartanak megbeszélést a baloldali munkásifjúság képviselőivel egy közösen szerkesztendő folyóirat ügyében. Vagyis beléptemkor jelen vannak a *Ptoe* egyik kis termében: Fábián Dániel, Kodolányi, Simon Andor, Haraszti, Sándor Pál, Antal Sándor, Ember Ervin s még pár fiatalember. Nekem kell az összekötőnek lennem.

Beléptemkor Fábián beszél. Lap kell, stb., stb., stb. Utána Haraszti. Majd Simon. Valamennyien a kérdés mellé beszélnek (...). Lassan összevesznek. A lapot Simon és Fábián fogják szerkeszteni. Ez ellen Harasztiék nem mernek nyíltan kipakolni (...). Zaj. Fecsegés. Állandóan mellébeszélnek a tárgynak. Megjelenik József Attila; Kodolányi, Fábián éljent kiáltanak, az egész dolog kezd komikussá válni.” (53.)

A huszadik század első felében gyakoriak voltak a lapalapítási szándékból eredő, hasonlóan heves kávéházi viták. Nagy Lajos mindezt szatirikusan ábrázolja a *Budapest nagykávéházban*, s barátját, állandó vita- és sakkpartnerét, József Attilát, a regénybeli Gerlei Andort sem kíméli, aki egyszer liberális, másszor szélsőjobboldali, majd demokratikus lapok alapításában vesz részt, és verseit a kívánt célnak megfelelően alakítja át. Maró gúnnyal jellemzi a költő köpönyegforgatását: „Gerlei [...], aki tavaly még szociáldemokrata volt, két évvel ezelőtt anarchista, azelőtt l'art pour l'art-ista, s hónapok múlva lesz csak fasiszta, ahhoz pedig, hogy neokatolikussá váljon, még két év is eltelhet.” (Nagy Lajos: *Budapest nagykávéház*. Budapest, 1981. 129.)

Illyés hasonlóan elítélő véleményt alkot a sohasem a realitásokról beszélő, hiábavaló vitákat folytató lapalapítókról, bár József Attilával kapcsolatban burkoltabban fogalmaz, mint Nagy Lajos, s csak a tényt állapítja meg: „József át fogja írni eddigi verseit forradalmiakká és kiadja, *Üsd a tőkét, ne siránkozz* címmel.” (54.)

Illyés Gyula az eddig közzétett naplójegyzetekben és visszaemlékezésekben hasonlóan tartózkodóan írt költőtársáról, akivel 1927 őszén ismerkedett meg, s aki első pillantásra egyáltalán nem volt rokonszenves neki. „Életembe úgy folyt bele, mint egyik folyó a másikba” – olvasható egy valószínűleg az ötvenes évek derekán keletkezett kéziratban, amelyből az első, a Simplon kávéházban történt találkozásról is értesülünk, sőt azt is meg-

tudjuk, hogy a kávéházat akkoriban alakították újjá, modernebbé, és a mosdóhelyiségben nem vászon kéztörölő volt, hanem „meleg levegőt lehelő kézzárító gép”. (10.)

E találkozás többször fölbukkan Illyés irataiban, s mindannyiszor megemlíti az akkor Párizsból hazatért, mindössze huszonkét éves, „a gátlástalanságig magabiztos” József Attila meghökkenő kérdését: „Hol lehet is mecénást szerezni?” Illyés jellemzése megegyezik a kortársakéval: „Nem volt titkolózó természet. A testét, lelkét érintő történések közül fölfedte gyermeki közvetlenséggel azokat is, melyeket más csak körülményesen említett volna.” (36.)

Illyés Gyula és József Attila kapcsolatának természete és milyensége nemcsak a kortársakat foglalkoztatta, hanem az utókort is. Különösen a szárszói tragédia után, amikor a legtöbben Illyést tették meg a fő bűnösnek, amiért feleségül vette költőtársa szerelmét, Kozmutza Flórát. Névtelen levelekről, fenyegetésekről ír könyvében Illyés Gyuláné: „...néhány éve csak, hogy Illyés Gyula postán, aláírás nélküli nyílt levelezőlapot kapott, újságból kivágott nagybetűkkel, a következő szöveggel: JÓZSEF ATTILA GYILKOSA. Néhány hete pedig ugyancsak névtelen levelet hasonló tartalommal, hosszú gyalázkodással. Sőt legutóbb is – még műveltebb gondolkodásúnak látszók között is akadt névtelen, aki »márványszívű«-nek nevezte emiatt Illyés Gyulát.” (*József Attila utolsó hónapjairól*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 8.)

Illyés Gyula emlékeiről, gondolatairól keveset tudtunk, mind ez ideig. Domokos Mátyás szerkesztésében, a Nap Kiadó gondozásában jelent meg 2006-ban az *Illyés Gyula József Attiláról* című kötet, amelyben eddig kiadatlan írások is szerepelnek. E mozaikkockákból nemcsak József Attila – Illyés által ismert – alakja, személyisége rajzolódik ki, hanem a korszak irodalmi életének jellegzetességei is. Nemcsak a kávéházi élet sokszínűségéről alkothat képet a huszonegyedik század embere, hanem az emlékek, az emberi emlékezet sajátságos voltáról is.

Illyés több helyütt ír arról, mennyire nehéz a memoárirás, mennyire kiszolgáltatott az ember, ha gondolatait, emlékeit újra felidézi: „Egyéniségünk nem más, mint rejtett és megnyilvánuló emlékeink összessége. Emlékeink egy része úgy dolgozik énünkön, mint a szobrász a szobrán. (...) Egyéniségünk belső szerkezete föloldhatatlanul a múltunk.” (27.) Másutt az emlékek sokféleségén s a szeszélyes, könnyen befolyásolható elmén mereng: „...ugyanaz az emlék, ha valami miatt később ismét papírra kell vetni (...) általában merőben más ábrázolást kap. Ez természetes. Mert ha az ábrázolt dolog nem is, az ábrázoló lelkiület közben óhatatlanul megváltozott Nem lehet kétszer belelépni ugyanabba az emlékezetpatakba sem.” (29.)

A József Attiláról szóló számos visszaemlékezés kiváló lehetőséget kínál arra, hogy a fenti gondolatok igazát elfogadjuk. Ugyanarról az eseményről sok-sok változat él az utódok jóvoltából. Érdemes kis kitérőt tenni, s a következő jellemző példát, a Gyömrői Edit elleni keses támadást föl idézni. Vágó Márta, Németh Andor és Faludy György is feleleveníti azt a jelenetet, amikor József Attila analitikusára és annak vőlegényére, Ujváry Lászlóra támadt: „Megleste őket, amint együtt elmentek, és taxiba szálltak. Ő is taxit vett, és utánuk eredt. Mikor kiszálltak, kivette az erre a célra előzőleg megvásárolt bokszert (...), és közeledett feléjük. A férfi néhány közönyös kedves szót szólt hozzá. Erre zavarba jött, feladta tervét.” (Vágó Márta: *József Attila*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 214.) Németh Andor bizonytalanabb: „Ma sem tudom pontosan, mi történt. Attila állító-

lag mégis csak megleste E.-t U.-val, kabátja alatt konyhakést szorongatva, melyet mikor rájuk akarta vetni magát, kicsavartak a kezéből.” (Németh Andor: *József Attiláról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 118.) Ugyancsak erről az esetről ír – kevésbé valószínűen – Faludy György: „[...] Attila késsel támadt a Gyömrői szerelmesére. [...] ...egy konyhakéssel nekirontott az illetőnek, aki a kezével kapta el a kést úgy, hogy az jó mélyen belement...” (Faludy György: *Emlékeimből*. In: *„A Dunánál”*. *Tanulmányok József Attiláról*. Szerk.: Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1995. 234.) Bak Róbert patográfiájában két Gyömrői ellen elkövetett támadásról ír: „[...] két ízben megtámadta az asszonyt, veszedelmes szerszámokkal, fenyegető, sötét dühvel.” (Bak Róbert: *József Attila betegsége*. *Szép Szó*, 1938. jan.–febr. 108.) Később Gyömrői Edit – Vezér Erzsébet kérdésére válaszolva – cáfolta, illetve pontosította az egymásnak ellentmondó leírásokat. (Vezér Erzsébet: *Ismertlen József Attila-kéziratok*. *Irodalomtörténet*, 1971/3. 620–633.)

A kötetben vissza-visszatérő motívum az emlékezet megbízhatatlanságáról, az emlékek hatalmáról és befolyásáról szóló gondolkozás. 1975. július 23-án jegyzi föl Illyés, hogy „emlékeink meztelensége kényesebb magántulajdonunk testünk meztelenségénél is.” (140.) Másutt Proustot hozza követendő példának: „...emlékeimet leírni csak úgy volnék képes (csak úgy tartanám érdemesnek), ahogy Proust, ha képes volnék az ő szívósságára. Nem festményt, hanem gobelint mutatni a múltból, mégpedig akként, hogy rögtön szálaira bontjuk.” (32.)

Illyés Gyula – a naplójegyzetek, följegyzések tanúsága szerint – egész életében küszködött azzal, ami József Attilával kapcsolatos. Úgy tűnik ki a sorok közül, hogy valamiféle nyomasztó büntudatot érezhetett, amit 1943. szeptember 15-én meg is fogalmazott: „József Attila haláláért mindnyájan vádolhatjuk magunkat. Legjobban azok, akik mást vádolnának. Akiken annyi a vád súlya, hogy másra kell hárítaniuk. Bánt s mennyit engem is a lelkiismeret: nem tettem meg mindent.” (107.)

S büntudatot érzett azért is, mert élt, mert tovább élt. A József Attila emlékének ajánlott *Doleo, ergo sum* című versének első sorának „fájok: vagyok!” felkiáltása már az ötvenedik születésnapján írt naplóbejegyzésben fellelhető: „Már a harmincadik évemet pirulva töltöttem be. Petőfi huszonhat éves korában halt meg – óriási figyelmeztetés. Huszonhat után minden magyar költő orgazda, ha nem tölti be őhöz méltóan a dolgát.” (116.) 1967 januárjában visszatér e gondolat: „Itt ülök asztalomnál hatvanöt évesen. Hogyan invitáljam körém ifjúkorom társait, hogyan hívjam őket életre a múltból?” (124.)

A vissza-visszatérő emlékképek között a játékos József Attila is megjelenik. Az akrobatikákról, a költő állandóan villogó elméjéről mások is beszámoltak. Bányai László *Négyszemközt József Attilával* című könyvében a kávéházi és társasági játékokról szólva sógora nyelvi és szellemi zsenialitását emeli ki. Vágó Márta a Benedek Marcell és József Attila közötti versversenyéről tudósít, melynek eredménye a *Kerek asztal* című szonett. (Vágó i. m. 54–57.) Tudjuk, hogy játékból, azaz fogadásból keletkezett az *Osztás után* című szonett is, amely a *Színházi Élet* 1935. április 21–27-i számának bridszrovatában jelent meg névtelenül. Vélhetően József Jolánnak köszönhetően pedig fennmaradtak az Illyés Gyulával közösen írt *Cézár Galliában*, *Reggeli ájtatosság*, *Egy Modiano-cigaretta papír elszakadt* és a *Másodfokú függvények egyenletei* című, 1928-ban keletkezett versek. (A kötetben *Szonettjáték* címmel a 22–25. oldalon olvashatók.)

A kötetben szerepel Illyésnek a *Külvárosi éj* című kötetéről írt bírálata, a József Attila halálára írt, szintén a *Nyugatban* megjelent nekrológja, de olvasható például Szántó Judit és Illyés levélváltása, Illyés levele Hatvany Lajosnak s többek között az *Öt éve...*, a *Rajz, eltépésre*, a *Nem volt elég*, az *Ajtófélfának döntve vállamat –*: című vers. Nem maradhatott ki a *Nemzetben* 1937. július 8-án megjelent *Illyés Gyula és József Attila izgalmas költői párbaja* című cikk sem, s az azt követő, ahhoz kapcsolódó feljegyzések.

Utolsó találkozásuk a Siesta szanatóriumban történt, amikor kibékültek egymással. Illyés erről megható leírásban számol be, melynek zárómondatai: „1927 őszén ismerkedtünk meg, mikor az első hosszú csavargás és beszélgetés után elváltunk, sokáig ráztuk egymás kezét, majd összeölelkeztünk, s én – mivel épp csüggedt volt – fölemeltem, olyan magasra fölém, amennyire csak bírtam. Utolsó búcsúzásunk is mozzanatról mozzanatra így folyt le.” (88.)

Illyés Gyula gondolatait, emlékeit, valamennyi följegyzését Domokos Mátyás szerkesztette kötetbe. Utószavában Seneca klasszikus intelmét – *audiatur et altera pars*, hallgattassék meg a másik fél is – idézve arra figyelmeztet, hogy a 20. századi magyar költészet két klasszikus költője kapcsolatának jóhiszemű értelmezése időszerűbb, mint valaha. József Attila hagyatékában ugyanis nem sok olyan dokumentum maradt, amely az Illyéssel való konfliktusról tanúskodik. (*Miért nem én?* című írása, amelyre Illyés gyakran utal jegyzeteiben, feltehetően lappang.)

Marad tehát e gyűjtemény és a bizodalom, hogy az olvasó elfogulatlanul, irodalompolitikai indulatok nélkül, a tévhitektől, legendáktól megszabadulva veszi szemügyre a „szerencsés” barát, Illyés Gyula írásait. Domokos Mátyás megállapítása nem felmentés, nem védőbeszéd, hanem lehetséges magyarázat: „kettejük történetét a görög sorstragédiák szellemében komponálta a legnagyobb dramaturg, aminek mindközönségesen élet a neve.” (159.)

Gajdó Ágnes